

ČESKÁ FILOSOFIE A AKTIVNÍ ŽIVOTNÍ STYL? (K MYŠLENKOVÉMU ODKAZU J. VELENOVSKÉHO A F. MAREŠE)

CZECH PHILOSOPHY AND ACTIVE LIFESTYLE? (TO THE INTELLECTUAL LEGACY OF J. VELENOVSKÝ AND F. MAREŠ)

H. Pavličíková

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, Katedra společenských věd

ABSTRACT

The paper analyses selected works of two prominent Czech scientists and philosophers - Josef Velenovský and František Mareš. It points out the variety and originality of their thought, which was able to comprehend the philosophical aspects of complex natural phenomena tied to their respective fields of expertise. Through the analysis of Velenovský's work „Přírodní filosofie“ and Mareš's „O výživě člověka“ the paper focuses on the problems of active lifestyle and nutrition in human life.

Keywords: philosophy; physiology; culture; lifestyle

SOUHRN

Príspevok analyzuje vybraná díla významných českých přírodovědců a filosofů – Josefa Velenovského a Františka Mareše. Připomíná rozmanitost a originalitu myšlenek obou autorů, kteří dokázali postihnout filosofické aspekty složitých přírodních jevů ve vazbě na oblast své vědecké specializace. Rozбором díla Josefa Velenovského „Přírodní filosofie“ a síla Františka Mareše „O výživě člověka“ se článek soustřeďuje na aktualizaci problematiky aktivního životního stylu a výživy v životě člověka.

Klíčová slova: filosofie; fyziologie; kultura; životní styl

Úvod

Problematika aktivního životního stylu není pouze záležitostí postmoderní doby. Koncem devatenáctého a počátkem dvacátého století se v české filosofii objevila řada originálních myslitelů, kteří se sice okrajově, ale s přesnou argumentací, dokázali věnovat otázkám vztahujícím se k životu člověka v prostředí zaplněném vymoženostmi vědy a techniky.

Může se zdát být troufalostí zařazovat do publikace o aktivním životním stylu stať analyzující vybrané filosofické názory dvou českých přírodovědců – jihočeských rodáků. Rozsáhlost přírodovědeckého a filosofického díla Františka Mareše a Josefa Velenovského je natolik neobvyklá, že v obšírné obsahové rozmanitosti jejich názorového spektra nacházíme celou řadu myšlenek vztahujících se k vlivu rozvoje společnosti na život člověka a jeho zdraví. Aktuálnost některých myšlenek obou myslitelů nepřestává překvapovat, ačkoli doba jejich vzniku je velice vzdálená – Mareš i Velenovský byli současníky, kteří své práce tvořili ve

druhé polovině XIX. století a první polovině století dvacátého.

Josef Velenovský (1858 – 1949), rodák z Čekanice u Blatné, se proslavil především svými vědeckými studiemi z oboru fytopaleontologie, fyziologie rostlin a mykologie. Částečně mimo zorné pole pozornosti zůstávaly v době jeho přírodovědecké činnosti autorovy filosofické práce, které začal psát ve dvacátých letech XX. století (jednalo se zejména o jeho dvoudílnou „Přírodní filosofii“, první díl vyšel v roce 1921, druhý o rok později). Reakce veřejnosti byly rozporuplné. „*K neklidu ve filosofických kruzích nemálo napomohla i debata o přírodní filosofii J. Velenovského, která se vzápětí rozšířila na aktuální společenský problém šíření okultismu a spiritismu... V každém případě je Velenovského Přírodní filosofie kniha mnohostranná.*“ (Pavličíková, 2009, s. 176, 177). V současnosti jsou některými filosofy (méně biology) oceňovány Velenovského názory na důležitý význam estetických elementů v živé přírodě, které považoval Velenovský za jeden z významných vý-

vojových prvků. Tento estetický princip v evoluci označil Velenovský pojmem „ornamentalismus“, který zcela v duchu své filosofie s prvky teosofie, okultismu, buddhismu i vitalismu charakterizuje takto: „Žádná fantasie člověka nedovedla by z tak jednoduchých motivů vytvořit tak nádherné a neskonalé rozmanité tvary květů, jako je vidíme jen v jediné čeledi, např. v čeledi Orchidaceae... v rostlinstvu jeví se všude snaha po zdokonalení a složitosti (Vervollkommungsprinzip). My přijímáme totéž, ale akcentujeme ještě tu okolnost, že se přitom rostlina řídí principem ozdobnosti a esthetičnosti – nazýváme tento princip ornamentalismem.“ (Velenovský, 1910, s. 944- 945).

Vysvětlení principu ornamentalismu vede u Velenovského od postupného a nejednoznačného příklonu k vitalismu k pozdějšímu jednoznačnému stanovisku, že se v zásadě jedná o ztělesňování vnitřních stavů psychických. „Darwin kladl hlavní důraz na tělesný vývoj, ale Lamarck zdůrazňoval vývoj psychický. Obojí jest správné. Duše jest první, ta staví si tělo dle své vůle a k svému prospěchu... Proto vidíme-li nádherné květy na rostlině, jest to zmaterialisovaná myšlenka duše rostliny.“ (Velenovský, 1930, s. 391).

Z předchozí pasáže našeho textu je zřejmé, že v osobě Josefa Velenovského se setkáváme s myslitelem originálním, zároveň i kontroverzním, proto kritizovaným i chváleným (např. v díle Zdeňka Neubauera „Biomoc“). Poměrně obšírné uvedení do filosofie Josefa Velenovského bylo potřebné jednak z důvodu nejednoznačnosti jeho hodnocení z řad odborné veřejnosti i jednak z důvodu rozporuplnosti jeho textů, což znesnadňuje jejich četbu i výklad. K otázkám zdraví a životního stylu přistupoval Josef Velenovský z obecných východisek vývoje a stavu evropské kultury.

Velenovský upozorňuje na to, že přítomná evropská kultura (tj. dvacátá léta XX. století) se ocitla na scestí následkem úžasného rozvoje techniky za současného zanedbávání duchovní výchovy. Veškerý lidský život byl zmaterializován, lidé se oddali jen pohodlí, zábavám a požitkům, a zapomněli na stránku mravní a intelektuální. Velenovský je v těchto fázích svých úvah velmi radikální a domnívá se, že lidstvo se rozpadá a zanikne úplně, jako zanikly již jiné velké kultury jako atlantská, peruánská, mayská a další, které trvaly několik tisíciletí. To, co jednou zničí lidstvo, bude podle Velenovského technika a velkopřmysl. „V jedné věci jsme také na stálém omylu, totiž mluvíme-li hrdě o přítomné kultuře. Ukazujeme neustále na naše automobily, aeroplány, továrny, ale zapomínáme, že všechny tyto věci jsou jen praktické důsledky hrstky nově získaných vědomostí... Jsme přesvědčeni, že nynější kulturní lidstvo jest na vrcholu všeho, čeho člověk může dosáhnouti a že všichni kulturní lidé zašlých dob byli v porovnání s námi barbaři. Ó nikoliv!“ (Velenovský, 1921, s. 166.)

„Všechna moderní kultura vrcholí v hledání prostředků k povznesení pohodlí a rozmnožení tělesných požitků člověka. Vynález stíhá vynález... Za takovýchto okolností řekl by mnohý, že žijeme skutečně život rajský, že jsme šťastni, blaženi a spokojeni, že nám ničeho neschází, jen naléztí ještě prostředek k zamezení smrti. Ale není tomu tak.“ (Velenovský, 1922, s. 108, 109).

Argumenty o tom, že věda a technika se mohou obrátit proti člověku, zůstávaly v českém vědeckém prostředí nevyslyšeny. Dokládají to některé reakce na Velenovského názory. „Především nelze souhlasit s tvrzením profesora, že lidstvo nestane se nikdy páнем Země a hmoty. Toto tvrzení nutno bráti s rezervou, popřípadě dlužno dnes označiti zastaralým vzhledem k objevům posledních let na poli atomistiky a radioaktivity“. (Pondělník, roč. 19, 22. 1929, s. 2).

Velenovský přesto pokračoval v apelování na negativní vliv rozvoje techniky na zdraví člověka. „Ve městech a vůbec v živě obydlených zemích zavedeno jest tolik různých vozidel, že lidé odvykají choditi, a tím nepozorují, jak chřadne následkem toho jejich tělo. Dráhy, tramvaje apod. jsou ovšem pro obchod a průmysl nevyhnutelné, ale počet jich všude přemrštěn. Radím každému, kdo můžeš, nejjezdí, chod' pěšky, na kapse ušetříš a na zdraví získáš.“ (Velenovský, 1922, s. 121). Vliv rostoucího pracovního tempa na psychickou stránku člověka vystihl Velenovský laicky, všechny duševní nemoci totiž shrnuje pod označení „nervosa“, přesto podobnost psychických problémů s dnešní dobou je až zářející. „Dnešní život jest podoben zoufalé vřavě válečné, v níž hledí jeden druhého na potkání potříti, aby zaujal jeho místo, jeho výhody a majetek. Pracujeme či rveme se – rychle, ba zimničtě rychle, vyčerpávající všechny své síly již v mladém věku... Tímto pohnutým životem a současným zanedbáváním pěstění vlastního zdraví podléhá kulturní lidstvo všeobecné moderní chorobě – nervose. Nemoc tato jest ze všech snad nejhorší, dlouho se vleče a skoro vždy smutně skončí. Nervosní člověk ztrácí chuť k životu a nezřídka řeší svou situaci sebevraždou. Nervosa otrásá aparátem myslícím tak, že nemocný sám svůj stav již nedovede dobře posouditi, neřkuli ochranná opatření učiniti. Stává se neschopným pro práci duševní a tělesnou, kterou může zastávati jen jako slepý stroj.“ (Velenovský, 1922, s. 124). Velenovský neopomněl zdůraznit význam výživy pro zdraví člověka. Porovnáváme-li téměř sto let stará výživová doporučení, oceňujeme s určitými výhradami jejich kompatibilitu se současností. „V domácnosti má se masa, zvláště tučného, užívati co nejméně. Nejspíše zvěřiny, ryb a drůbeže. Pravý žitný chléb, mléko, čočka, fazole, hrách, zeleniny všeho druhu, kroupy, krupice, jáhly, rýže, brambory, moučná jídla mají se stále střídati. Za nápoj má sloužiti dobrá tvrdá voda, oslazená nejvýš citrónem neb ovocnou šťávou, kterou si v létě z malin, rybízu,

višní, ostružin lacino do zásoby připravíme.“ (Velenovský, 1922, s. 117). Naši pozornosti by neměly uniknout ani Velenovského výzvy k tomu, aby se o výživě člověka vyučovalo na školách, a to jak po stránce teoretické, tak i praktické, protože vědomosti z této oblasti by měly být základní součástí vzdělání. Úvahy Josefa Velenovského o člověku, jeho životním stylu a výživě bychom chtěli zakončit jeho přesvědčením, že zdravý jedinec je podmínkou kulturního a duševního pokroku lidstva.

František Mareš (1857 – 1942), rodák z Opatovic u Hluboké nad Vltavou, byl především vynikajícím českým fyziologem. Fyziologická díla tvoří nejdůležitější část jeho publikační činnosti, vedle „Všeobecné fyziologie“, kterou vydal v roce 1894 vlastním nákladem, pak v dlouhém časovém intervalu mezi roky 1906 – 1929 vycházelo Marešovo nejrozsáhlejší a nejvýznamnější vědecké dílo čtyřdílná „Fysiologie“, které bylo napsáno z vitalistických pozic. „*Toto dílo vycházelo z vnějších příčin po 23 roky s dlouhými přestávkami. Bylo by velkou jeho vadou, kdyby zatím byly jeho první části zastaraly. Ale těžisko jeho neleží ve faktech, která se za tu dobu velice rozmnožila, nýbrž v celkové osobní koncepci, která byla hned od počátku nová a tehdy ještě osamělá, ale dochází stále širšího uznání: mechanistický názor ve fyziologii ustoupí vitalistickému.*“ (Mareš, 1929, s. 10).

K filosofickým úvahám, které vysvětlil v rozsáhlém díle „Idealism a materialism v přírodní vědě“ (vyšlo v roce 1901), vedl Mareše zejména jeho nesouhlas s úzce empirickým pojetím přírodních věd, které se zaměřovalo pouze na zjišťování a popisování faktů. „*Ale mně fakta sama k vědě nestačila.*“ (Mareš, 1929 s. 22). Takový empirismus považoval Mareš za dogmatický a jeho požadavkem bylo filosofické prohloubení přírodovědeckého myšlení, ke kterému by měla pomoci Kantova filosofie. Význam filosofie pro výklad a pochopení přírodních jevů podal Mareš mnohokrát. „*Přírodní vědy zaujímají též ve filosofii důležité místo. Můžeme si mysliti filosofa, jenž by zanášel sice teoriemi, ale příslušných fakt by neznal? Jenž by posuzoval filosofii Descartesovu, ale neznal rozvoje moderní fyziky, nebo Newtonovu gravitační teorii, ale neznal Keplerových zákonů, nebo Daltonovu teorii atomistickou, ale nevěděl, že se hmoty slučují dle stálých poměrů váhy?*“ (Mareš, 1890, s. 43).

František Mareš je skeptický k mechanicko-materialistickému vysvětlení veškerých životních procesů. Mareš zcela v duchu své filosofie tvrdí, že člověk nemůže vědět nic, co přesahuje jeho zkušenost. Význam a úkol vědy je určen obsahovým vymezením pojmu zkušenosti. Lidská zkušenost je soubor všeho, co člověk zkusil a prožil nebo prožít může. Člověk nemůže zkusit a prožít existence cizí, a to ani vnějšího světa ani jiných živých a neživých systémů – jejich existence je odvozena. Věda o vnějším světě není možná v pravém slova smyslu.

V pravém slova smyslu je možná věda jen o vlastních prožitcích a zkušenostech. Pozitivní vědecká fakta jsou přesně determinované vztahy mezi našimi prožitky.

František Mareš považoval vědu za jeden z prvků kultury a vzájemné prolínání a ovlivňování obou těchto fenoménů řešil v řadě svých děl i časopiseckých statí („Otázky filosofické, národní a sociální v politice“, „Věda a kultura“, „Mravnost a kultura“ aj.) Jako fyziolog se Mareš věnoval i zásadám vyvážené stravy člověka, jak dokazují jeho dvě veřejné přednášky, které vyšly tiskem v roce 1889. Kromě přehledu obsahového složení základních potravin, které člověk zařazuje do svého jídelníčku (vejce, mléko kravské, mléko mateřské, maso libové a tučné, pšeničná mouka, rýže, brambory), podává Mareš přehled o spotřebě kalorií na základní životní funkce u člověka (na činnost srdce, svalovou práci, dýchání aj.) a vysvětluje množství potřebné potravy pro člověka. „*Potřebu potravy určuje tedy nejprve velikost projevené fyzické síly. Abychom ustanovili množství živných látek, jehož třeba, aby tělu bylo poskytnuto určité množství fyzické síly, musíme znáti sílu v živných látkách obsaženou. Sílu tu můžeme uměle vybaviti a změřiti, spálíme látku ty a změříme teplo spálením vybavené, spalné teplo.*“ (Mareš, 1889, s. 12). Dále Mareš rozvádí přehled látek, u kterých je v jednom gramu obsaženo největší množství kalorií. Dochází k závěrům, které jsou dnes notoricky známé a které přijímáme automaticky. „*Největší fyzická síla jest uložena v tuku: tukem dostane se tělu v nejmenším množství největší fyzické síly. Bílkovina a zvláště cukr nemohou se tuku v příčině fyzické síly ani z polovice rovnati. Tuk jest co pramen fyzické síly nejvydatnější živnou látkou.*“ (Mareš, 1889, s. 13). V dnešní době známá fakta uvádíme zejména z toho důvodu, abychom ukázali na tematickou šíři odborného zájmu vědce - fyziologa, která byla ještě koncem devatenáctého století možná a která s rychlým postupem specializovaných oborů se stala nezvladatelnou pro jednoho vědeckého pracovníka. I přes podrobné statistiky upozorňuje Mareš nepřímou na důsledky pasivního stylu života. „*Člověku jest příjemna sytost a lenivá ochablost, lahodí mu teplo jeho těla: hlad, zima i namáhání jsou mu protivny. Nepřistoupí-li k těmto výtečným vychovatelům nutnost, neoslechne jich... Vím, že žádný člověk hojnosti a pohodlím nepohrdne, i když by věděl, že tím jeho pokolení zahyne. Bylo by zcela neprospěšné, kdybych chtěl někoho k tomu přemlouvati: bylo by to též zcela nesmyslnou vzpourou proti přírodě. Neboť přirozenost člověka sama navádí ho k hojnosti a pohodlí, připravujíc mu tím zkázu z ochablosti a netečnosti.*“ (Mareš, 1889, s. 13). K významu fyzické aktivity a pohybu pro život člověka přistupuje Mareš ze svých pozic fyziologa, z dnešního pohledu mohou vyznívat jeho názory příliš naivně, přesto je zde sedm let před znovuoobnovením olympijských her (1896) z vědeckého

hlediska popsána důležitost pohybových aktivit ve vazbě na svalovou práci. „*Kdo chce být silným, musí se cvičiti stálým přemáháním odporu... Cvik ústroje svalového, záležející v pravidelném přemáhání odporu, zavádí se všeobecně co vzácný paedagogický a hygienický prostředek: uznává se, že síly svalové nabude se jen cvikem.*“ (Mareš, 1889 s. 38). Závěrem si připomeňme slova Františka Mareše, z nichž vyplývá odpovědnost každého člověka za svůj život. „*Neboť člověk skutečně bude žíti vždy tak, jak bude moci a chtíti: on sám jest si pravidlem.*“ (Mareš, 1889, s. 60).

Přes kontroverznost svých názorů patřili a nadále patří Josef Velenovský a František Mareš k významným představitelům české přírodní vědy a filosofie, kteří svými bystrými úvahami a postřehy rozpoutali diskuse k problémům, o nichž se začalo psát a hovořit o mnoho desítek let později, až už to byly otázky ornamentalismu v živé přírodě, tak zejména ochrany přírody a člověka před stále se rozvíjející technikou. Díla obou autorů znovu ožívají v českém filosofickém i biologickém prostředí a po mnoha letech se oprávněně objevují analýzy jejich názorů v řadě publikací.

Literatura

Mareš, F. (1929). *Fysiologie smyslů*. Praha: Mladá generace lékařů.

Mareš, F. (1901). *Idealism a realism v přírodní vědě*. Praha: knihkupectví F. Řivnáče.

Mareš, F. (1889). *O výživě člověka*. Praha: nákladem vlastním.

Mareš, F. (1890). *Úvahy z cest*. Praha: nákladem vlastním.

Mareš, F. (1908). *Věda a kultura*. Praha: IV. sjezd českých přírodopýtcův a lékařův.

Mareš, F. (1894). *Všeobecná fysiologie*. Praha: nákladem vlastním.

Pavlincová, H. (2009). *Karel Vorovka*. Praha: Filosofie.

Velenovský, J. (1930). *Obrázky*. Praha: L. Souček.

Velenovský, J. (1921). *Přírodní filosofie*. Díl I. (Přírodnický). Praha: L. Souček.

Velenovský, J. (1922). *Přírodní filosofie*. Díl II. (Kulturní). Praha: L. Souček.

Velenovský, J. (1910). *Všeobecná botanika. Srovnávací morfologie*. Díl III. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.

PhDr. Helena Pavličíková, CSc.

Jeronymova 10

371 15 České Budějovice

Česká republika

pavlic@pf.jcu.cz